Kutadgu Bilig'de Bir Üslup Özelliği Olarak -sA bolmaz Yapısı

As A Stylistic Feature The Structure -sA bolmaz In Kutadgu Bilig

Yaşar Tokay*

Abstract: Stylistics, which has a common place in linguistics and literature studies; developed as a branch of science used to reveal the language usage of the literary texts and the mental structure that constitutes the text. Kutadgu Bilig, as the name suggests, is a work written in Karahanid Turkish which is the standard language of the period in order to show the ways of being happy in every field and branch of both worlds. The work, written as a *mesnevi*, is not only a politician, it is a guide that gives important information about all points in the life of the society and the individual, sheds light on every stage of the social life and gives advice on various subjects. Grammar and morphology on the basis of the work on the stage of recording a certain point has been reached, while the work was written in the period of Karahanid Turkish and artists are seen to be very little on the stylistic studies. Considering the content characteristics of Kutadgu Bilig, it is seen that it was written as an advice book. Many different topics such as social values, family life (relationships with spouses and children), eating and drinking manners, speaking styles, the application of rules in various places and health constitute the subject of Kutadgu Bilig. It would not be wrong to say that a unique style and style is reflected on every page of the work in the sections where these subjects are explained. The formal and semantic dimensions that make up the style outlined indicate that the work should be evaluated as a whole. In this article, the phrase -sA bolmaz is discussed and its place in semantic structure, semantic indicators, usage areas and contribution to the formation of style are emphasized. In the seventeen samples discussed, it was found that -sA bolmaz group affects the meaning at three points. It was seen that the meaning frame was shaped around *certainty, general validity and subjective thoughts*.

Structured Abstract: Style is at the crossroads of language and literature studies as a branch of science. These two disciplines seem to have a lot in common. Since it is the language that constitutes any text, it is the use of language that outlines the style of the language.

It is possible to make stylistic studies about each period, text and poet/writer. Considering the linguistic scientific dimension of stylistic knowledge, it is possible to draw attention to Saussure's language, which is used to indicate all language phenomena, and its two components, social language and individual qualities. The relationship between language and style is established through "parole".

* Arş. Gör. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Res. Asst. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish
Language and Literature

ORCID 0000-0001-8422-3049

erciyes_yasar@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Tokay, Y. (2020). Kutadgu Bilig'de bir üslup özelliği olarak -sA bolmaz yapısı, *Turkish Studies*, 15(1), 617-631. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.39623>

Received/Geliş: 06 November/Kasım 2019

Accepted/Kabul: 25 February/Şubat 2020

Copyright © MDE, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 29 February/Şubat 2020

CC BY-NC 4.0

The history of rhetoric in the West and eloquence in the East can be traced back to ancient / ancient times. The approach of style as a branch of science in modern times is generally based on the work of Western researchers. In 1909, Charles Bally (*Traité de Stylistique Française*) proposed a style of linguistics as a separate academic discipline to complement the school of Saussure, if we put aside the ancient Indian, Arab and Ancient Greek styles. Thus, Charles Bally directed his linguistic endeavor to the field of literature, where the use of language was more widely seen in separate forms, leading to the emergence of linguistics, a branch of linguistics.

Style analysis requires traditional linguistic levels such as sound, form, structure and meaning. It is observed that style analysis cannot be seen independent of language research. At this point, it should be emphasized that text is the key unit that brings together language and style studies in the common denominator and the necessity of evaluations should be carried out on the language data that manifests itself in the text plane. Stylistics as a branch of science helps to name the elements that make up a literary text. The study of narrative, story and dramatic dialogue is based on the basic units and principles of all forms of linguistic use, namely phonemes, rhythmic order, grammar categories, syntactic order forms, and semantic markers of texts. On the modern stylistic side, problems arise in addressing the relationship between the use of language and its specific context and language as an effective object of the real world. On the other hand, it tries to define the use of special linguistic structures to create copies, models, or distortions of the real world and the language used in the text.

Kutadgu Bilig, as the name suggests, is a work written in Karahanid Turkish which is the standard language of the period in order to show the ways of being happy in every field and branch of both worlds. The work, written as a *mesnevi*, is not only a politician, it is a guide that gives important information about all points in the life of the society and the individual, sheds light on every stage of the social life and gives advice on various subjects. Grammar and morphology on the basis of the work on the stage of recording a certain point has been reached, while the work was written in the period of Karahanid Turkish and artists are seen to be very little on the stylistic studies.

The conditional mode suffix was -sAr in Old Uighur. But now the personal suffix has started to attach to the attachments and the conditional attraction has occurred. In the Orkhon Inscriptions, it is seen that the -sAr in the end of the suffix -sAr conditional, which is in the form of -sAr and is used without being attached to the person pronouns/suffixes, starts to be used in the form of -sA by the end of the Old Uighur period. It can be said that with the exception of a few exceptional examples in Karahanid Turkish, the suffix was used as -sA. -sA, which is a conditional suffix in Karahanid Turkish, is in the form of -sAr in the Old Turkish period and is generally used as a gerundium. In the Old Turkish period, certain past tense suffixes with possessive origin suffixes. However, as in other modes, the conditional mode was not used in conjunction with person suffixes or person pronouns of possessive origin. The verb *bol-* "exist, occur", which has been used frequently since the first written documents of the Turkish language, draws attention as a basic and auxiliary verb that provides different usage possibilities from period to period and even from the work in terms of its periphrastic properties.

It has been seen in the sample texts that the -sA *bolmaz* compound is generally used as a meaning enhancer. The use of the -sA *bolmaz* phrase in the actual function of proficiency appears to add certainty (often expressed as impossibilities) to the understanding. Eleven of the seventeen samples were used in this semantic framework. The representation or exemplification of said eleven samples by ten separate verbs relates to the variety and richness of the advice given, depending on a stylistic feature. -sA *bolmaz* structure was determined in the texts where general-pass situations were revealed in four examples. These examples are in line with the proverb content and have a concise word. In the examples discussed, it can be said that the aim is to better convey the advice and place it in mind. In the third use of the -sA *bolmaz* structure, the subjective thoughts of the author are in the foreground. This situation, which is met only in two examples, suggests that Yusuf Has Hacib sometimes conveys his personal opinions in line with certainty.

As a result, Kutadgu Bilig, one of the most profound and philosophical texts in the history of Turkish language, has a content and style understanding that goes beyond the ages in which it was written. The -sA *bolmaz* phrase discussed in this article is a small point in the original style of Yusuf Has Hacib. It is thought that different researches on the author's style will have very important results and that the messages of historical texts will be better understood through comparisons and syntheses.

Keywords: Kutadgu Bilig, style, stylistics, -sA bolmaz.

Öz: Dil ve edebiyat çalışmalarında ortak bir noktada yer alan üslup bilimi (stylistics); oluşturulan edebî metinlerin dil kullanımlarını ve metni oluşturan zihinsel yapıyı ortaya koymada kullanılan bir bilim dalı olarak gelişmiştir. Kutadgu Bilig "Mutluluk Veren Bilgi", isminden de anlaşılacağı üzere hayatın her alanında ve şubesinde, her iki dünyada kutlu olmanın yollarını göstermek için dönemin ölçünlü dili olan Hâkâniye (Karahanlı) Türkçesiyle yazılmış bir eserdir. Mesnevi olarak kaleme alınan eser, sadece bir siyasetname değil toplumun ve bireyin hayatındaki tüm noktalarla ilgili önemli bilgiler veren, sosyal yaşamın her aşamasına ışık tutan ve çeşitli konularda nasihatlerde bulunan bir kılavuz niteliği taşır. Eserle ilgili gramer ve morfoloji çalışmaları temelinde aşama kaydedilerek belli bir noktaya gelinmişken, eserin yazıldığı dönem olan Karahanlı Türkçesi devri ve sanatçılarıyla ilgili üslup çalışmalarının pek az olduğu görülür. Kutadgu Bilig'in içerik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda bir nasihatname hüviyetinde yazıldığı söylenebilir. Toplumsal değerler, aile yaşamı (eş ve çocuklarla ilişkiler), yeme-içme adabı, konuşma tarzları, çeşitlik mekânlardaki kuralların uygulanması ve sağlık gibi birçok farklı başlık Kutadgu Bilig'in konusunu teşkil etmektedir. Bu konuların anlatıldığı bölümlerde kendine has bir üslubun ve tarzın, eserin her sayfasına yansıdığını söylemek yanlış olmaz. Ana hatlarıyla üslubu oluşturan biçimsel ve anlamsal boyutlar, eserin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu yazıda -sA bolmaz öbeği ele alınarak bu yapının metnin anlam örgüsü içerisindeki yeri, semantik göstergeleri, kullanım alanları ve üslubun oluşumuna katkısı üzerinde durulmuştur. Ele alınan on yedi örnekte -sA bolmaz öbeğinin anlamı üç noktada etkilendiği tespit edilmiştir. Anlam çerçevesinin *kesinlik*, *genel-geçerlik* ve *özel düşünceler* etrafında şekillendiği görülmüştür. Bu yapının aynı zamanda yeterlilik fiili gibi kullanıldığı tespit edilmiştir. Karahanlı Türkçesini takip eden dönemlerde tesadüf edilen örnekler de sıralanarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, üslup, üslup bilimi, -sA bolmaz.

1. Giriş

Üslup (style), bir bilim dalı olarak dil ve edebiyat çalışmalarının kavşak noktasında yer almaktadır. Bu iki farklı disiplinin ortak noktaları oldukça fazla görünmektedir. Herhangi bir metni oluşturan dil olduğuna göre, sahip olunan üslubun çerçevesini çizen de dilin kullanımıdır.

Kökeni Latince'deki "kazık yahut yazmak için ucu sivri alet (kalem)" anlamına gelen *stilus*'a ve Grekçe *stylos*'a dayanan, Batı dillerinden Fransızca'da *stylistique*, İngilizce'de *style* veya *stylistics*, Almancada *stilistik*, Arapçada *uslub* veya *uslubiyat* veyahut *el-uslubiyat* ve *el-'ilmu'l-uslub* olan kavram, Türkçede (Batı dillerindeki eşanlamlı kelimeleri de karşılayacak biçimde Arapçadan geçmiş alıntı bir kelime olarak) hem *üslup*, *biçem*, *deyiş* ve *öz anlatı* hem de *uslubiyat*, *üslup ilmi*, *üslup bilgisi*, *üslup bilimi*, *üslupbilim*, *biçembilgi*, *biçembilim* ve *deyişbilim* ile karşılanmaktadır (Çalışkan, 2014: 33-34).

Her devir, metin ve şair/yazar hakkında üslup çalışması yapmak mümkündür. Üslup bilgisinin dil bilimsel boyutu göz önünde bulundurulduğunda Saussure'un dil olgularının tümünü belirtmek için kullandığı *dilyetisi* (*language*) ve onun iki bileşeni olan toplumsal nitelikli *dil* (*langue*) ve bireysel nitelik taşıyan *söz* (*parole*) kavramlarına dikkat çekilebilir. Dilin üslupla olan ilişkisi "söz" aracılığıyla kurulmaktadır. Dil dizgesinin kullanılışı demek olan "söz"; dilin bir bölümünü geçici olarak eylemli kılar, örneğin somut cümleler kurulmasını sağlar, bireye dili kullanma olanağı veren çeşitli bildirişimlerle bunları dışa ileten anlaksal ve fiziksel bir düzenek içerir (Vardar, 2001: 45-46'den aktaran Karahancı, 2017: 750). Dilbilimde dil/söz ayrımıyla ele alınan bu konuda dil, toplumsal özellikler sergilerken; söz, bireysel tercihlerle kullanılan bir vasıta işlevi görür. Dilin bireysel özellikleri üslubun devreye girmesini sağlar.

Batı'da *retorik*, Doğu'da ise *belagat* terimlerinin ön plana çıktığı üslup çalışmalarının tarihi eski/antik zamanlara kadar götürülebilir. Üslubun modern çağlarda bir bilim dalı olarak ele alınması genellikle Batılı araştırmacıların çalışmalarına dayandırılır. Çok eski bir geleneği olan Hint, Arap ve

Antik Yunan tarzlarını bir kenara koyarsak, 1909'da Charles Bally *Fransız Üslûpbilimi Üzerine İnceleme* (Traité de Stylistique Française) adlı eserinde Saussure akımını takip eden dilbilimi ekolünü tamamlamak için ayrı bir akademik disiplin olarak üslûpbilimi önermiştir. Böylece, Charles Bally, dilbilimsel çabasını dil kullanımının ayrı biçimlerde daha çok görüldüğü yazın alanına yöneltip, dilbilimin bir kolu olan deyişbilimin doğmasına yol açmıştır (Çalışkan, 2014: 35).

De Vito, üslubu tercihe açık olan dilbilimsel özelliklerin seçimi ve düzenlenmesi olarak kabul eder (De Vito, 1967: 249). Üslubu bir bilim dalı olarak *biçembilim* karşılığıyla kullanan Vardar, bu terimi, dilin ya da bireyin araç ve olanaklarını dilbilimsel ilkelerle açıklayan bir disiplin olarak ele alır (Vardar, 1988: 40). Sowinski ise üslubu, bir metinde bilinçli olarak yoğunlaştırılmış ifade tarzını tanımlamak için kullanır (Sowinski, 1991: 164). Crystal'a göre, dilin mevcut olanaklarından bir dizi özelliğin bilinçli ya da bilinçsiz seçimi üslubu oluşturan ana etkenlerdir (Crystal, 1992: 66). Verdonk, stilistik tanımında, dildeki ayırt edici unsurların metin bağlamında tasvir edilebilmesinin amaçlandığını belirtir (Verdonk, 2001: 4). Divlekci'ye göre ise üslup, hedef birime vermek istediği mesajı en etkili şekilde aktarabilmek için, kaynak birimin dilin ifade imkânlarını özgün ölçütlerle seçip kullanmak suretiyle anlatıma kattığı kişisel nitelikteki özelliklerin bütünüdür (Divlekci, 2008: 251).

Üslup incelemesi ses, biçim, yapı ve anlam gibi geleneksel dilbilimsel düzeyleri gerektirir. Üslup incelemesinin dil araştırmasından bağımsız görülemeyeceği doğrultusunda bir sonuca varıldığı gözlenmektedir. Bu noktada dil ve üslup incelemelerini ortak paydada buluşturan anahtar birimin *metin* olduğu ve değerlendirmelerin de metin düzleminde kendini gösteren dil verileri üzerinden gerçekleştirilme zorunluluğu vurgulanmalıdır (Karahanci, 2016: 157).

Michel Fleischer'in teklif ettiği inceleme yöntemi dört temel aşamadan oluşur.

1. Anlatım bütünüünün belirlenmesi
2. Üslup elemanlarının belirlenmesi

2a.Kelime elemanları: *anlam-kavram açısı, anlam-anlatım açısı, tarihî açı, yöresel açı, sosyal açı, uzmanlık dili açısı, yabancı dil açısı, sözcük yapımı açısı, deyim açısı*

2b.Dilbilgisi elemanları: *cümlelerin sınıflandırılması (cümle şekilleri, cümle türleri, cümle tipleri), seçmeli cümle öğelerinin yerleri, cümle öğesi sırası, cümle öğeleri ve cümlelerin bağlanması, morfolojik unsurlar*

2c.Fonetik Elemanlar: *ses taklidi, ses tekrarı, dinamik nüans, melodik nüans, zaman düzenlemesi*

3. Üslup özelliklerinin belirlenmesi
4. Üslup tasviri (Fleischer'dan aktaran Yıldız, 1991: 44)

Leech ve Short, üslubu çeşitli kategorilere ayırarak incelemişlerdir:

1. Sözlüksel kategori: *adlar, sıfatlar, eylemler, zarflar*
2. Dilbilgisel kategori: *cümle türleri, cümle yapıları, sözcük öbekleri, sözcük türleri*
3. Değişmeceli dil: *dilbilgisel ve sözlüksel yapı taslakları, sesbilgisel yapı taslakları, söz sanatları*
4. Tutarlılık ve bağlam (Sarıbaş, 2001: 88-89; Tutaş, 2006: 171-172)

Bir bilim dalı olarak stilistik (üslûpbilimi), bir edebî metni oluşturan unsurları adlandırmada yardımcı olur. Vezin, hikâye ve dramatik diyalog incelemesi, bütün dilbilimsel kullanım şekillerinin temel birimleri ve ilkeleri, yani sesbirimler, ritmik düzenler, dilbilgisi kategorileri, sözdizimsel düzenleme biçimleri ve metinlerin semantik işaretleyicileri üzerine kurulur. Modern stilistik bir

tarafından, dilin kullanılış tarzı ile gerçek dünyanın etkin bir nesnesi olarak onun belli bağlamı ve dili arasındaki ilişkiyi ele alma sorunları doğar. Diğer taraftan, gerçek dünyanın ve metinde kullanılan dilin kopyalarını, modellerini veya bozukluklarını yaratmak için özel dilbilimsel yapıların kullanımlarını tanımlamaya çalışır (Bradford, 1997: 2).

2. Kutadgu Bilig ve Üslup Özellikleri

Türk dili tarihinin birçok yönden ilklerini barındıran Karahanlı Türkçesi devri, farklı bakış açılarıyla ele alınması gereken özelliklere sahiptir. Özellikle edebî bir metin olmasıyla ön plana çıkan Kutadgu Bilig'in dönemin edebî üslubunu göstermesi bakımından da irdelenmesi gerekir.

Kutadgu Bilig "Mutluluk Veren Bilgi", isminden de anlaşılacağı üzere hayatın her alanında ve şubesinde, her iki dünyada kutlu olmanın yollarını göstermek için dönemin ölçünlü dili olan Hâkâniye (Karahanlı) Türkçesiyle yazılmış bir eserdir. Mesnevi olarak kaleme alınan eser, sadece bir siyasetname değil toplumun ve bireyin hayatındaki tüm noktalarla ilgili önemli bilgiler veren, sosyal yaşamın her aşamasına ışık tutan ve çeşitli konularda nasihatlerde bulunan bir kılavuz niteliği taşır. Kısacası, Yusuf Has Hacib, temelinde Türk kültürü, örf-adetleri ve siyasî geleneği olan bir yaşam felsefesi ortaya koyar.

Kutadgu Bilig'in metin örgüsü, yazarın *uluğ ağır ul* olarak adlandırdığı dört temel karakter ve unsur üzerine inşa edilmiştir. Dolayısıyla eserin üslubunun oluşmasında bu karakterlerin diyalogları, temsiliyetleri önemli rol oynamıştır. Yusuf Has Hacib'in oluşturduğu ana karakterler yaşamın bütün evrelerini ilgilendiren ve mutluluk yolunu işaret eden değerleri temsil etmiştir. Ana karakter olan *Kün Togdı* "Güneş Doğdu" hükümdardır ve *köni törü* "doğru töre/yasa" karşılığıyla yönetmenin temel vasfı olan adaleti temsil eder. *Ay Toldı* "Ay Doldu/Dolunay", hükümdarın veziridir ve eserde *kut* "Devlet, ikbal, saadet"i temsil eder. *Ögdülmiş* "Övdürülmüş", Ay Toldı'nın oğludur ve onun vefatından sonra vezirlik makamına geçer. Ögdülmiş, metin örgüsünde, *uğuş* "Anlayış, idrak"ın temsilcisidir. Eserin son ana karakteri olan *Odgurmuş* "Uyan(dırıl)mış" ise insan ömrünün faniliğini *soğ* "akıbet"i işaret eder.

Kutadgu Bilig'in içerik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda bir nasihatname hüviyetinde yazıldığı görülür. Toplumsal değerler, aile yaşamı (eş ve çocuklarla ilişkiler), yeme-içme adabı, konuşma tarzları, çeşitlik mekânlardaki kuralların uygulanması ve sağlık gibi birçok farklı başlık Kutadgu Bilig'in konusunu teşkil etmektedir. Bu konuların anlatıldığı bölümlerde kendine has bir üslubun ve tarzın, eserin her sayfasına yansıdığını söylemek yanlış olmaz. Ana hatlarıyla üslubu oluşturan biçimsel ve anlamsal boyutlar, eserin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Nasihat verirken yazarın kullandığı üslup, bu yazının esasını oluşturmaktadır. Bu nasihatlerin kimi zaman kesinlik çizgisi katı ifadelerle yer alırken, kimi zaman öznel düşüncelerin üsluba yansıdığı görülür. Bu tip ifadelerin ortak noktası ise -sA *bolmaz* öbeğinin kullanılmasıdır. Bu yazıda, hem morfolojik hem de semantik yönlerden -sA *bolmaz* yapısının bir üslup özelliği olarak kullanılması üzerinde durulacaktır.

3. Kutadgu Bilig'de -sA bolmaz Yapısı ve Üsluba Etkisi

Karahanlı Türkçesinde şart eki olan -sA, Eski Türkçe döneminde -sAr şeklindedir ve genellikle zarf-fiil olarak kullanılmıştır. Eski Türkçe döneminde belirli geçmiş zaman eki iyelik kökenli kişi ekleriyle çekimlenmiştir. Bununla birlikte şart kipi diğer kiplerde olduğu gibi iyelik kökenli kişi ekleri ya da kişi zamirleriyle beraber kullanılmamıştır. Bu dönemde şahıs zamirlerine/eklerine bağlanmadan kullanılması ekin zarf-fiil şeklinde kullanıldığı kanısını güçlendirmektedir. Ayrıca -sAr eki özellikle Orhun Yazıtlarında hem fiil kök ve gövdelerine hem de ek fiile (er-) gelmiştir. Ayrıca çekimli fiillere gelerek birleşik çekim oluşturduğu ve olumsuz şeklinin olumsuzluk ekiyle yapıldığını gösteren örnekler de mevcuttur. Şart eki, Eski Uygurcada da -sAr şeklindedir. Fakat artık kişi eklerine bağlanmaya başlanmış ve şart çekimi oluşmuştur. Orhun

Yazıtlarında *-sAr* şeklinde olan ve kişi zamirlerine/eklerine bağlanmadan kullanılan *-sAr* şart kipi ekinin sonundaki /r/ ünsüzünün, Eski Uygurca döneminin sonlarında düşerek ek *-sA* şeklinde kullanılmaya başlandığı görülür. Karahanlı Türkçesindeki bir kaç istisnâ örnek dışında ekin tamamen *-sA* olarak kullanıldığı söylenebilir. Yardımcı cümlesi şart olan bir birleşik cümlemin temel cümlesinde şart kipinin kişi eki almadan kullanılışı, Eski Türkçe ile Karahanlı Türkçesinde ortaklaşa yürüyen bir özelliktir. Ancak, Eski Türkçede şart kipi eki, çekime girip kişi ekleriyle genişletildiğinde, kip ekinin sonuna kişi öğelerini göstermek için kişi zamirleri eklendiği halde (*sakınsar sen* “düşünürsen”, *ol yig bolgay üçegü birle ike ölser biz* “her üçümüz birlikte ölsek daha iyi olacak” vb.) Karahanlı metinlerinde bu kipin çekiminde artık ara sıra kişi ekleri yanında iyelik eklerinin de kullanıldığı görülmektedir (Bulak, 2011: 79-80). *-sA* ekinin çağdaş gramer çalışmalarında ele alınış ve tasnif edilişi hakkında farklı düşünceler bulunmaktadır (Kılıçoğlu, 1954; Gülsevin, 1990; Karahan, 1994; Korkmaz, 1995; Develi, 1997; Benzer, 2010; Özdemir, 2013).

Türk dilinin ilk yazılı belgelerinden bu yana sıklıkla kullanılan *bol-* fiili özellikle perifrastik¹ özellikleri bakımından dönemden döneme hatta eserden esere farklı kullanım olanakları sağlayan temel ve yardımcı bir fiil olarak dikkat çekmektedir. Tarihî Türk yazı dillerindeki perifrastik yapılarla ilgili ilk çalışmalar, Annemarie von Gabain'e aittir.² Gabain'in perifrastik olarak ele aldığı üç fiil vardır: *bol-*, *er-* ve *tur-* (Gabain, 2000: 129). Ahmet Bican Ercilasun, Kutadgu Bilig'deki *er-* ve *bol-* fiilleriyle gerçekleştirilen çekimleri, *iki kipli* çekimler olarak adlandırmıştır (Ercilasun, 1984: 151). Marcel Erdal, *er-*, *bol-* ve *tur-* fiillerini *analitik fiil öbekleri* (analytical verb phrase) olarak adlandırmış ve örneklerle benzerlikleri ile farklarını ortaya koymuştur (Erdal, 2004: 245-247). Eski Uygurcada perifrastik yapılarla ilgili *Fiil+ -mAk + bol-* kalıplaşmasını ele alan Ağca, bu yapıların sadece Maniheizt ve Budist Türkçe metinlerinde kullanıldığını ve "niyet, arzu, yakarış" işleviyle eserlerde yer aldığını göstermiştir (Ağca, 2007).

Türk dilinde belirli işlevlere sahip kimi ek ya da sözcüklerin, tek başlarına ya da başka ek ya da sözcüklerle birleşmek suretiyle bilinen işlevlerine zamanla yeni işlevler kattıkları ya da asıl işlevlerini kaybedip tümüyle başka işlevlerde kullanıldıkları, diğer bir ifadeyle yeni gramer kategorileri meydana getirmek suretiyle gramerleştikleri görülür. Bu bağlamda bazen sözcüklerin ek hâline dönüştükleri, bazen eklerin kalıplaşma ya da görev değişikliği yoluyla asıl işlevlerini bütünüyle ya da kısmen kaybederek başka bir işleve sahip bir ek hâline dönüştüğü bazen de eklerin ya da ek ve yardımcı fiillerin asıl işlevlerinden sıyrılıp bir arada kullanılarak analitik yapılar oluşturmak suretiyle yeni gramer kategorileri oluşturdukları tespit edilmiştir (Ağca, 2007: 4). Türk dilinde zaman ve kip çekimlerinde kullanılan bir takım eklerin de, asıl işlevlerinden sıyrılarak yeni işlevler kazanmak suretiyle ortaya çıktıkları bilinmektedir (Ağca, 2007: 4).

¹ Kökeni Yunanca olan *periphrasen* "dolaylı yoldan konuşmak; değiştirip yazmak" sözcüğü Latinceye *periphrasis* biçiminde geçmiştir. Bu terim genel olarak bir kelime ile ifade edilebilecek bir anlamın dolaylı yollardan birden fazla dil birimiyle ifade edilme yöntemi olarak açıklanabilir. Eski Latin gramerlerinde *conjugatio periphrastica* terimi kullanılırken, bu terimle kast edilen dilde çok fazla karşılaşılmayan ve bir kaç sözlükbirimin birleşmesiyle oluşan yapılardır (Haspelmath 2000: 655). Matthews, *periphrasis* terimini, iki ya da daha fazla sözcüğün birleşerek oluşturduğu paradigmlar bütünü olarak tanımlar (Matthews 1981: 55). Trask, birden fazla yardımcı fiilin bulunduğu özellikli olarak yeni bir eylem biçimi oluşturan yapıları bu başlık içine dâhil etmiştir (Trask 1993: 12). Bonami, iki ayrı sözlük birimin bir araya gelmesiyle oluşan dolaylı fiil çekimini perifrasis olarak adlandırmıştır (Bonami 2015: 64). Demir, Türkçedeki perifrastik yapıları incelediği çalışmasında bu terimi, çekim morfolojisindeki boşlukların doldurulmadığı durumlarda herhangi bir sözcükbirimin zaman, görünüş, kutup gibi unsurlarla karşılandığı takımların genel adı olarak tanımlar. Kısacası dilde ortaya çıkan boşluklar perifrastik işaretleyicilerle doldurulmaktadır (Demir 2015:5).

² Türkçedeki -özellikle Türkiye Türkçesindeki- perifrastik yapılarla ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Batı dillerinde kullanılan *periphrasis* sözcüğüne verilen bazı Türkçe karşılıklara bakmak faydalı olacaktır. Türkçede *periphrasis* terimine karşılık olarak *yerindelik* (Deny [Elöve] 1941: 465), *dolaylama* (Vardar vd. 1988: 84), *dolambaçlılık* (Karabulut 2011: 180), *artıklı çekim* (Karaağaç 2013: 156), *çevrik fiil* (Banguoğlu 2000: 451) karşılıkları kullanılmıştır.

Şart eki -sA, *bol-* fiili ve geniş zaman olumsuzluk biçimi olan -mAz ekinin birleşimiyle ortaya çıkan ve bir üslup özelliği olarak ele alınan -sA *bolmaz* öbeğinin Kutadgu Bilig'de kalıplaşmış bir biçimde karşımıza çıktığını söylenebilir. Bu kalıplaşma neticesinde metin örgüsünde farklı anlam boyutları olduğu örnek şiirlerden takip edilebilmektedir.

3.1. Kutadgu Bilig'de -sA *bolmaz* Öbeği

Kutadgu Bilig'de çok dikkat çekici perifrastik yapılardan biri -sA *bolmaz* öbeğidir. Şart eki -sA ve *bol-* yardımcı fiilinin bileşiminden oluşan bu yapının semantik çerçevesi bir hayli geniştir. Metinlerde tespit edilen örneklerin daha çok "nasihat, öğüt" niteliğinde olan beyitlere yerleştirildiği görülür. Bu perifrastik öbek, şart anlamından ziyade yapılmaması gereken davranışların kesinlik çizgisine katkıda bulunmuştur. Bu noktada *bol-* fiilinin geniş zaman olumsuzluk sıfat-fiiliyle birleşerek anlamı pekiştirdiği açıktır. Bizce, bu kullanımlar eserin yazarı olan Balasagunlu Yusuf'un üslup özelliğiyle alakalıdır. Genel olarak bir nasihat metni kabul edilen Kutadgu Bilig, metinlerin içerisine yerleştirilen -sA *bolmaz* gibi öbeklerle anlamsal bütünlük gösteren bir yapıt olarak dikkate değerdir. Verilen nasihatın/mesajın etkisi bu tip yapılarla güçlendirilmiş ve okuyucunun odak noktası haline getirilmiştir. Kutadgu Bilig'de -sA *bolmaz* öbeğinin on yedi kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kullanımlar semantik açıdan çeşitli başlıklar halinde ele alınabilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla -sA *bolmaz* öbeğinin yeterlilik fiili işlevinde kullanılarak anlama kesinlik (çoğu zaman imkânsızlıklar ifade edilir) kattığı görülür. On yedi örneğin on biri bu semantik çerçevede kullanılmıştır. Kesinlik anlamı verilerek anlamı pekiştirilen sözcükler sırasıyla *kizle-* "gizlemek", *tut-* "Yetişmek, yakalamak", *bul-* "Bulmak", *tur-* "Hareketsiz kalmak", *uk-* "Anlamak", *yet-* "Yetişmek", *et-* "Düzene sokmak", *sür-* "Devam etmek", *yanut kıl-* "Karşılık vermek", *bil-* "Bilmek" fiilleridir.

-sA *bolmaz* öbeğinin hangi konulara dair örneklerde geçtiği konusunu dikkate alacak olursak karşımıza sosyal hayatı doğrudan ilgilendiren ya da bireyin kişilik oluşumuna katkı sağlayacak meselelerin tercih edildiği görülür. Bu konular arasında hayatın geçiciliği, dilin doğru kullanımı, sözün değeri, dilek ve arzulara kavuşma, çok çalışmak ve vazgeçmemek, bilginin önemi, devlet işlerinin zamanında yapılması, ordunun düzen ve nizamının korunması, devlet idaresi ve canlıların fitratlarıyla ilgili ifadeler dikkat çekmektedir. Bu öbeğin kullanımında farklı fiillerin tercih edilmesi ve konuların çeşitliliği eserin, toplumun ve bireyin yaşamındaki her duruma ait fikirler sunmasıyla açıklanabilir.

(1) *Yıparlı biligli teñi bir yañı*

Tutup kizlese bolmaz özde öñi (KB 311)

"Miski (güzel kokuyu) gizlesen de kokusundan belli olur. Kendinden (O) (kokuyu) başka bir şekilde de gizleyemezsin."³

(2) *Tiriglik tidükün bu yel teg keçer*

Kaçar tutsa bolmaz anı kim bulur (KB 693)

"Bu hayat dediğin yel gibi geçer, tutamazsın, kaçar, onu (sonra) kim bulabilir."

(3) *Tilek bulsa bolmaz tiriglik yigü*

Tirig bolsa bulmaz tilek ay büğü (KB 1123)

"Ey bilgili insan! Dileğini bulan kişi hayatını yaşayamaz. Hayatını yaşayan kişi ise dilediklerini bulamaz."

³ Metinlerin Türkiye Türkçesine aktarımında, Reşit Rahmeti Arat'ın, *Kutadgu Bilig II: Çeviri* (1985) adlı çalışması kullanılmıştır.

- (4) *Apa oğlanı körse arkış sanı*

*Örüg **turgu bolmaz** örügler kanı* (KB 1386)

"İnsanoğlu bir kervan gibidir. Devamlı duramaz (mola veremez), yeni menziller nerede?"

- (5) *Kişi öğrenür bilgi artar üküş*

*Neçe öğrenip **uksa bolmaz** ukuş* (KB 1827)

"İnsan çok şeyler öğrenir ve bilgisi artar. Fakat ne kadar öğrenirse öğrensin, (gerçek) aklı elde edemez."

- (6) *Ödinde keçürse bu beglik işin*

*Anı **yetse bolmaz** eğerse kuşın* (KB 2094)

"Devlet işleri ihmal edilir ve vaktinde yapılmazsa, arkasından avcı kuşlarla takip etsen bile tekrar yetişemezsin."

- (7) *Kalın sü yayılsa için bulgaşur*

*Anı **etse bolmaz** yaragsız tuşur* (KB 2336)

"Kalabalık ordu (iyice) yayılınca içten içe karışır, nizama sokulamaz ve kötü durumlar baş gösterir."

- (8) *Kılıç birle alsa kayu el küçün*

*Anı **sürse bolmaz** üküş yıl öçün* (KB 2427)

"Herhangi bir memleket kılıç ve kuvvetle alınabilir. Fakat bu hâkimiyet, şiddet ve intikam duygusuyla, uzun yıllar devam ettirilemez."

- (9) *Tilemişte bulsa tilegli nehin*

*Yanut **kılsa bolmaz** canında öhin* (KB 2819)

"İsteyen kişi dileklerini istediği zamanda bulursa, buna canından başka verecek bir karşılığı olamaz."

- (10) *Boşug kul bile **tutsa bolmaz** bu tüz*

Boşug boş teñi tut kulug kulça üz (KB 2991)

"Özgür bir insan ile köle bir tutulamaz. Özgür insana özgür bir insana uygun şekilde, köleye ise bir köleye uygun şekilde muamele et!"

- (11) *Tükel **bılse bolmaz** kılıklarını*

*Yime **alsa bolmaz** alıklarını* (KB 4757)

"Onların tabiatları tamamıyla bilinemez. Yapacakları fenalıkların hepsi engellenemez."

-sA *bolmaz* öbeği, dört örnekte genel-geçer durumların ortaya konduğu metinlerde tespit edilmiştir. Bu örneklerde anlama kesinlik katmaktan ziyade, bahsedilen olgunun değişmeyeceği ve hep aynı şekilde sürüp gideceği ele alınmıştır.

Tespit edilen dört örnekte *sök-* "Sövmek", *ti-* "Söylemek" (iki kez), *işlet-* "İş yapmak, çalışmak" fiilleri kullanılmıştır. *sök-* fiiliyle dilin ve sözün önemi, *ti-* fiiliyle bilginin değeri, *işlet-* fiiliyle ise zaman yönetiminin ne kadar kıymetli olduğu üzerinde nasihatler verilmiştir.

- (1) *Tilig **sökse bolmaz** telim öggüsi*

Sözüg öggüsi bar yime sökgüsi (KB 1020)

"Dile yalnızca sövülmez, övülecek tarafı da çoktur. Aynı şekilde sözün de övgüsü ve yerilecek noktaları vardır."

(2) *Bilig tegmese kimke erse ülüg*

Tirig tise bolmaz anı tut ölüg (KB 2450)

"Bir kimse bilgiden nasibini almamış ise ona diri demek doğru olmaz, sen onu ölü bil!"

(3) *İdi kız erür bu tiriglik küni*

Yawa işke işletse bolmaz munı (KB 3544)

"Bu hayatın her günü çok değerlidir. Bunu boş yere sarf etmek doğru değildir."

(4) *Yawuz tise bolmaz bu dünya neyin*

Yise berse halkka kızartsa eynin (KB 3977)

"Bu dünya malını kötülemek doğru değildir. Bunu sarf etmek ve dağıtmak yoluyla halkı mutlu etmek de mümkündür."

-sA bolmaz öbeğinin üçüncü kullanımında ise yazarın öznel düşünceleri ön planda yer alır. Yalnızca iki örnekte karşılan bu durum, Yusuf Has Hacib'in şahsi kanaatlerini kimi zaman kesinlik çizgisi içerisinde aktardığını düşündürmektedir. Şüphesiz bu durum, yazarın yetiştiği toplumun düşünce tarzı ile bireysel ahlakının birleşiminden doğan yansımalarından oluşmaktadır.

Yazar, öznel ifadelerine yer verirken *küçe*- "Zorlamak" ve *yawa kıl*- "Heba etmek, boşa harcamak" fiillerini tercih etmiştir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere dürüstlük ve zamanı doğru kullanmanın önemi vurgulanmıştır.

(1) *Ol aymış sözüg körse barça köni*

Küçese yime bolmaz emdi anı (KB 4922)

"Dikkat edersen söylediklerinin hepsi doğrudur. Şimdi onu zorlamak olmaz."

(2) *Bayat berdi bizke bu kün bu küniüg*

Yawa kılsa bolmaz bu bulmuş ödüg (KB 6408)

"Tanrı bize, bugün bu günü verdi. Ele geçen bu fırsatı boşa harcamamak gerekir."

Kutadgu Bilig'de, -sA bolmaz öbeğinin kullanımının yanı sıra, bu yapının olumlu işaretleyicisi olarak kullanılan -sA bolur öbeğine de tesadüf edilir. Ancak bu örneklerin birebir -sA bolmaz öbeğinin semantik karşıtı olduğunu söylemek doğru olmaz. Yazar, bahsedilen örneklerde tamamen şahsi görüşlerine yer vermiştir ve bu doğrultuda semantik çeşitlilik -sA bolmaz yapısına göre tekdüzedir. Bu durum eserde bir üslup işaretleyicisi olarak esas kullanımın -sA bolmaz öbeği olduğunu göstermektedir.

Kutadgu Bilig'de -sA bolur öbeğinin yer aldığı dört örnek tespit edilmiştir. Özellikle metin bağlamında *man*- fiilinin anlamsal bir kalıplaşmaya uğrayarak kullanılması da dikkat çekicidir. Şüphesiz bu durum, *man*- "İnanmak" fiilinin anlamını kuvvetlendirmeye yönelik bir birlikteliktir.

(1) *Añar ötrü begler mansa bolur*

Tilemiş tilekin beg andın bulur (KB 2416)

"Böyle bir adama beyler inanabilirler. Beyler, onun vasıtasıyla arzu ettiği şeyi bulur."

(2) *Bu yañlıg kişike mansa bolur*

Kişilik tilese anıñdın kelür (KB 2738)

"Böyle bir insana inanmak mümkündür. İnsanlık ararsan onda bulursun."

(3) *Özüñ 'ukbi kolsa az zahid bulur*

Muyan edgü mundın iletse bolur (KB 3976)

"Ey zahit! Eğer ahireti istiyorsan, onu da bulursun. Orada da nimet ve sevaba nail olabilirsin."

(4) *Tapugka negü teg inansa bolur*

Tapındım tiyü bilse müflis kalur (KB 3985)

"İbadete nasıl inanırsan (o şekilde) kabul edebilirsin. İnsan hakkıyla ibadet ettiğini düşünürse, yaptığı ibadetler boşa gider."

Kutadgu Bilig'de bir üslup özelliği olarak kullanıldığını düşündüğümüz -sA bolmaz öbeğinin sonraki dönem edebî metinlerinde de kullanıldığı görülür.

Kutadgu Bilig'le aynı dönemde kaleme alınmış Divanü Lugati't-Türk'te -sA bolmas öbeğinin kullanıldığı iki örnek tespit edilmiştir. Ancak Kâşgârlı, bu yapıdan bir gramer özelliği olarak bahsetmemiştir. Örneklerden biri *titin-* fiilinin açıklanmasında kullanılırken, diğeri bir atasözü içerisinde yer almıştır. İki örnekte de -sA bolmas öbeğinin yeterlilik fiilinin olumsuzluk fonksiyonuna sahip olduğu ve fiile -e bil(-me-) anlamı kattığı görülür:

(1) *Anıñ yüzinge titünü baḡsa bolmas* "İnsan, onun güzelliği dolayısıyla yüzüne bile (dik dik) bakamaz."

(2) *Telim sözüḡ uḡsa bolmas, yalım kaya yıḡsa bolmas* "İnsan, çok sözü anlayamaz, dağdaki yalçın kayayı yıkamaz." (Bu sav, sözü uzatması istenen kimse için söylenir.)

Harezmi Türkçesi eserlerinden olan Mu'înü'l-Mürîd'de -sA bolmas öbeğinin kullanıldığı dört örnek tespit edilmiştir. Bu öbeğin örneklerde, net bir şekilde, yeterlilik fiili gibi kullanıldığı görülür:

(1) *Hilâf ḡalsa bolmas bilñ muḡtedi*

İmāmnıñ soñınça kim uydum tēdi

Ḳılıp tevbe dostlar irādet bēriñ

Ölüp tevbesiz köp ökünçler yēdi (MM 273) (Toparlı-Argunşah, 2018: 132)

"(Şöyle) bilin! İmamın arkasında durup da ona uydum diyen muktedî/inanan sözünden dönemez. Dostlarım, tövbe edip nefsinizi terk edin. Tövbe ölenler çok pişman oldu."

(2) *Asıḡ ḡılmas ol köp ökünç yēse soñ*

Ėr ol kim oñarsa işin munda öñ

Ecelniñ ḡazānı kēlür nāḡehān

Urıḡ ēkse bolmas kirür yērge toñ (MM 274)

"İnsan, sonradan çok pişman olsa da fayda etmez. (Akıllı) insan, işini başından düzgün yapıp tertip eden kişidir. Ecelin hazanı aniden gelir, (o) (zaman) toprağa don düşeceği için tohum ekemezsin."

(3) *Ürüñ üzre nürdın bitilmiş bitig*

Oḡıp uḡsa bolmas munı köp tētik

Yonar mu ayıtḡıl bıçaḡ öz özin

Nēçe bolsa edḡü bilenmiş yitig (MM 330)

"Beyaz üstüne nurdan kitap yazılmış. Birçok akıllı insan (bile) bunu okuyup anlayamaz. Söyle (bana)! Ne kadar iyi bilinmiş ve keskin olursa olsun bıçak (hiç) kendini keser mi!"

- (4) *Bilig bilmiş üçün 'âlimler birer*
Öñinler cāhil tēp tekellūf kırar
Bilig bildi ērse bu Mūsā tēg ök
Cāhil tēse bolmas Hızır tēgtür ēr (MM 394)

"Âlimler, çok bilgili oldukları için kimi zaman diğer insanların cahil olduğunu söyleyip gösteriş yaparlar. İnsan Hz. Musa kadar bilgili olsa dahi kimseye cahil diyemez/dememelidir, (tıpkı) Hızır a.s. gibi."

Harezmi Türkçesinin önemli edebî metinlerinden olan Hüsrev ü Şîrîn'de (HŞ) -sA bolmaz yapısının oldukça yaygın bir kullanımı olduğu tespit edilmiştir. Öyle ki, HŞ'de saptanan örnekler, KB'de kullanılan örneklerden sayıca daha fazladır. HŞ'deki örneklerde hem yeterlilik fiilinin olumsuz fonksiyonu hem de KB'de olduğu gibi anlamı kesinleştirmek ve pekiştirmek için kullanılan perifrastik özellikleri dikkat çekicidir.

- (1) *Kılıp kurbān kıwu ördek tawuk kız*
Uş ança kim hisābın kılsa bolmaz (HŞ 1054) (Hacıeminoğlu, 2000: 242)
- (2) *Şîrînsiz köñli ārām kılmaz ērdi*
Velî hem mülk kıysa bolmaz ērdi (HŞ 1220)
- (3) *Uş ança halk birle kıldı i'zāz*
Kim ol yüz beyt içinde aysa bolmaz (HŞ 1238)
- (4) *Burunkı zevk hîç soñra tapulmaz*
Karılığda yigitlik kılsa bolmaz (HŞ 1477)
- (5) *Bu tünni hoş tutalıñ kim tapulmaz*
Yiterbiz tañka tip hükm ētse bolmaz (HŞ 1661)
- (6) *Ulaş bu handa şeker yise bolmaz*
Hemîşe zevk kılgan tise bolmaz (HŞ 1794)
- (7) *Bu devletsiz uluğluğ kılsa bolmaz*
Biter iş bolsa devlet hîç kılmaz (HŞ 1855)
- (8) *Suwı köp bolsa hoş meyve bérür bāğ*
Ewünsüz kırsa bolmaz kuşka hîç ağ (HŞ 1858)
- (9) *Tişide kélgey ērlik tise bolmaz*
Kim ērmen tigüçilerdin tapulmaz (HŞ 2130)
- (10) *Velî saklar men öz pādşāhlıkımnı*
Kim ol terk ētse bolmaz şāhlıkımnı (HŞ 2151)
- (11) *Ēw oğrısınğa eşik yapsa bolmaz*
Eger yapsañ taķı hîç fāide kılmaz (HŞ 2246)

- (12) ***Inansa bolmaz*** uş ajunķa hergiz
Neler iştip baķıñ neler körer biz (HŞ 2736)
- (13) *Anıñ tēg ĥaddidin artuķ kılur nāz*
Kim imdi hıç taĥammül kılsa bolmaz (HŞ 3090)
- (14) *Nē iş kim kēlse ēldin* ***kılsa bolmaz***
Yana soñ nē kēlürin ***bilse bolmaz*** (HŞ 3354)
- (15) *Ėaytıp yoluñça yēter men tise bolmaz*
Kişi yurtında köçün ***ķonsa bolmaz*** (HŞ 3519)
- (16) *Ėamuğ 'āşıkñı bir tēk sansa bolmaz*
Ėamuğ miskin ķanındın ***ķansa bolmaz*** (HŞ 3552)
- (17) *Kim ol özingē* ***nē bolsa ķolmaz***
Velī küç birle ***rūz keltürse bolmaz*** (HŞ 3608)
- (18) *Şîrîn aytur bu sözler bile bolmaz*
'Āşıklar ķolmaşını ***bilse bolmaz*** (HŞ 3634)
- (19) *Cefā kıldı tiyü hıç körklülerdin*
Köñülñi kesse bolmaz tartġu nāzın (HŞ 3698)
- (20) *Ėlig kökdeki ayġa* ***sunsa bolmaz***
Añar ĥodräylık itip ***münse bolmaz*** (HŞ 3706)
- (21) *Aġaç kim evvelinde ēgri bitse*
Anı ot bolmasa ***bolmaz tüzetse*** (HŞ 4267)
- (22) *Bu topdın taşra saķış* ***kılsa bolmaz***
Anı bir teñridin öñ kimse bilmes (HŞ 4286)
- (23) *Cevāb aydı kim uşbu perdedin rāz*
Açılmadı kişige ***bilse bolmaz*** (HŞ 4296)
- (24) *Nēteg kim cānsızın ten işke kēlmez*
Yana tensiz bu cānnı ***bilse bolmaz*** (HŞ 4310)
- (25) *Ölümdin sözlegen köp* ***bilse bolmaz***
Ölümnı ölmedin hıç kimse bilmez (HŞ 4354)
- (26) *Körer sen hıç nē ērse bāķi ķalmaz*
Ajunda tutşu ***ķanlıķ kılsa bolmaz*** (HŞ 4623)

Memluk Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınmış tek edebî eser olan Kitâbu Gülistân bi't-Türkî'de de üç örnek tespit edilmiştir. Eserde tespit edilen örneklerin yardımcı fiil *êt-* ile kalıplaştığı söylenebilir.

Atımñıñ arpası bolmasa yā eyerimñiñ içirgisi tutsaķ bolsa sulţān kullarına altun bilen baķıllık kılsa cān bilen aña ***comardlıķ étse bolmas*** (GT 22b13-23a1-3) (Karamanlıoġlu, 1989)

"Atımın arpası olmasa ya da eyerimin keçesini tutacak olsa sultan kullarına altın ile cimrilik etse daha uygun olur; ancak canıyla ona cömertlik etmemelidir/edemez."

Senin şefâ'atın bilen şer' haddin terk etse bolmas ayttı yahşı buyurtunuz ve likin her kim vakıfdan nême oğurlarsa aña kaç' lāzım bolmas (GT 56b12-13-57a1-2) "Senin şefaatinle kötülükleri terk edemez. Şöyle söyledi: Doğru ve güzel buyurdunuz; ancak vakıftan para çalan herkesi kesmek gerekmez."

Melikler dostluğına i'timād etse bolmas dağı oğlanların hoş āvāzına kim ol bir hayāl bilen mübeddel bolur dağı bu yigitlik bilen müteğayyir bolur (GT 161b11-162a1) "Meliklerin dostluğuna ve oğlanların güzel sesine çok fazla güvenilmez. Çünkü o bir hayal ile değişir ve bu gençlik ile farklılıklar ortaya çıkar."

4. Sonuç

Kutadgu Bilig'de şart eki -sA ve *bol-* fiilinin geniş zaman olumsuzluk biçimi olan -mAz birimiyle birleşerek kullanılan -sA *bolmaz* öbeği, eserin üslubuna doğrudan etki eden bir unsur olarak yer verilmiştir. Türk dilinin her döneminde rastlanan *sözlükbirim+sözlükbirim* (et+öz "Vücut" gibi), *biçimbirim+biçimbirim* (-dUkdA, -mAkdA gibi) ve *biçimbirim+sözlükbirim* (kel-miş bol-, kel-ür bol-gibi) birleşikler bulunmaktadır. Özellikle *biçimbirim+sözlükbirim* yapısında gelişen örnekler *bol-* fiilinin perifrastik özellikleri ön plana çıkar. Kutadgu Bilig'de tespit ettiğimiz -sA *bolmaz* öbeğinde de bu perifrastik oluşum dikkat çeker. Bu öbeğe eserde on yedi kez tesadüf edilmiştir. Örneklerin nasihat metinlerinde yer alması, yazarın bu konuda özel bir hassasiyet gösterdiğini düşündürmektedir.

Örnek metinlerde -sA *bolmaz* birleşiminin genellikle anlam kuvvetlendiricisi olarak kullanıldığı görülmüştür. -sA *bolmaz* öbeğinin yeterlilik fiili işlevinde kullanılarak anlama kesinlik (çoğu zaman imkânsızlıklar ifade edilir) kattığı görülür. On yedi örneğin on biri bu semantik çerçevede kullanılmıştır. Bahsedilen on bir örneğin on ayrı fülle temsil edilmesi ya da örneklendirilmesi, bir üslup özelliğine bağlı olarak verilen öğütlerin çeşitliliği ve zenginliği ile ilgilidir.

-sA *bolmaz* öbeği, dört örnekte genel-geçer durumların ortaya konduğu metinlerde tespit edilmiştir. Bu örnekler atasözü içeriğine yakın bir çizgide bulunmaktadır ve özlü söz hüviyeti taşırlar. Ele alınan örneklerde, verilen nasihatın daha iyi aktarılması ve akılda yer etmesi amacının güdüldüğü söylenebilir.

-sA *bolmaz* öbeğinin üçüncü kullanımında ise yazarın öznel/subjektif düşünceleri ön planda yer alır. Yalnızca iki örnekte karşılan bu durum, Yusuf Has Hacib'in şahsi kanaatlerini kimi zaman kesinlik çizgisi içerisinde aktardığını düşündürmektedir.

Kutadgu Bilig'de, -sA *bolmaz* öbeğinin kullanımının yanı sıra, bu yapının olumlu işaretleyicisi olarak kullanılan -sA *bolur* öbeğine de tesadüf edilir. Ancak bu örneklerin birebir -sA *bolmaz* öbeğinin semantik karşıtı olduğunu söylemek doğru olmaz. -sA *bolur* öbeği, -sA *bolmaz* yapısı kadar çeşitli olmadığı gibi üsluba da doğrudan etki etmemiştir.

Göktürkçe ve Uygurcada görülmeyen, ilk örneklerine Karahanlı Türkçesi eseri olan Kutadgu Bilig'de tesadüf ettiğimiz -sA *bolmaz* öbeğine aynı dönemde yazılmış eserlerden yalnızca Divanü Lugati't-Türk'te rastlanması ve sözlükte, bu yapının sadece iki kez kullanılmış olması, -sA *bolmaz* öbeğinin Yusuf Has Hacib'in dili kullanma ustalığı ve üslup özellikleriyle alakalı olduğunu işaret etmektedir. Nitekim Karahanlı Türkçesini takip eden devrelerden olan ve ses-şekil yönlerinden Karahanlı Türkçesi geleneğini devam ettiren Harezmi Türkçesi metinlerinde aynı yapıya sıklıkla tesadüf edilmesi, Yusuf Has Hacib'in kendinden sonra gelen edipleri/yazarları etkilediğini göstermektedir. Bu öbeğin hem Mu'inü'l-Mürîd'de (4 kez), hem de Hüsrev ü Şîrin'de (26 kez) yer alması, özellikle edebî metinlerde oluşan üslup özelliklerinin devamı niteliğindedir. Harezmi

Türkçesi eserleri dışında, Memluk Kıpçak Türkçesinin tek edebî eseri olan Gülistan Tercümesi'nde bu öbek üç kez yer bulabilmiştir. KB'de tespit edilen örneklerle HŞ'de kullanılan örnekler arasında yakın ilgi de gözden kaçmamaktadır. Her iki eserin de beyitlerle yazılmış olması, tespit edilen örneklerin genellikle atasözleri ya da özlü sözler içerisinde yer alarak öğüt vermesi ve gramatikal yönden yeterlilik fiili gibi kullanılması önemli ortak özellikler olarak göze çarpar.

Sonuç olarak, Türk dili tarihinin en derin ve felsefî metinlerinden biri olan Kutadgu Bilig, yazıldığı çağları aşan bir içerik ve üslup anlayışına sahiptir. Bu yazıda ele alınan -sa bolmaz öbeği, Yusuf Has Hacib'in özgün üslubu içerisinde küçük bir noktadır. Üstelik bu üslubun özellikle Harezmi Türkçesi sanatçısı Kutb tarafından sürdürüldüğü açıkça görülmektedir. Yazarın ve kendisinden sonra gelen edebî şahsiyetlerin üslupları üzerine yapılacak karşılaştırmalı araştırmaların çok önemli sonuçlar doğuracağı, tahlil, mukayese ve sentezlerle tarihî metinlerin verdiği mesajların daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ağca, F. (2007). Manihesit ve Budist Türkçe Metinlerde *Fiil* + *-mAk* + *İyEk bol-* Yapısı Üzerine, *Türkbilig*, S. 14, 3-21.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks*. (haz. Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce), İstanbul: TKAE Yayınları.
- Arat, R. R. (1985). *Kutadgu Bilig II: Çeviri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig I: Metin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aydemir, H. (2013). "Bir Nöbetleşme Hadisesi ve -sa Şart Ekine Yansımaları", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 37, 199-207.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Benzer, A. (2010). "-sa Ekinin İşlevleri ve Dilek-Şart Ayrımı". *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, 131-140.
- Bonami, O. (2015). Periphrasis as Collocation. *Morphology* 25, 63-110.
- Bradford, R. (1997). *Stylistics*. London and New York: Routledge.
- Bulak, Ş. (2011). "Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Şart Kipi", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 30, 71-97.
- Çalışkan, A. (2014). Üslûp ve Üslûpbilim Üzerine-1: İlk Belirlemeler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 34, 29-52.
- Demir, İ. (2015). *Türkçede Perifrasıs (Fiil Çekim Kategorisi)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Deny, J. (1941). *Türk Dil Bilgisi*. çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul: TDK Yayınları.
- Develi, H. (1997). "{Sa} Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme", *TDAY Belleten* 1995, TDK Yayınları, Ankara, 115-152.
- De Vito, J. (1967). Style and Stylistics: An Attempt at Definition, *Quarterly Journal of Speech*, 53(3), 248-255.
- Divlekci, C. (2008). Tarihsel Süreç İçerisinde Üslûba İlişkin Tanım Çabaları ve Bir Tanım Denemesi-II. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, C. XLIX, S. I, 223-252.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri: Fiil*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- Gabain, A. v. (1974). *Alttürkische Grammatik*. Wiesbaden.
- Gabain, A. v. (2000). *Eski Türkçenin Grameri*. çev. Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yayınları.
- Gülsevin, G. (1990). "Türkçede Şart Gerundiumu Üzerine", *Türk Dili*, S. 467 (2), 276-279.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Haspelmath, M.(2000). *Periphrasis, Morphology: A Handbook on Inflection and Word Formation*. p. 654-664, Berlin: Walter de Gruyter.
- Karaağaç, G. (2013). *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karabulut, F. (2011). *Türk Dilinde ve Dünya Dillerinde Edilgen Yapı Tipolojisi: Dilbilimsel Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karahan, L. (1994). "-sa / -se" Eki Hakkında", *Türk Dili* 516 (Aralık), 471-474.
- Karahanci, İ. (2016). Üslup Belirleme Girişimlerine Dil Verileri Üzerinden Yaklaşmak. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45), 154-161.
- Karahanci, İ. (2017). Sözcük Birimlerin Üslup Oluşumuna Katkısı II. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6/2, 749-768.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Seyf-i Sarâyî, Gülistân Tercümesi (Kitâb Gülistân bi't-Türkî)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Kılıçoğlu, V. (1954). "Şart Kipi". *Türk Dili*, C. III sayı: 29, 254-258.
- Korkmaz, Z. (1995). "-sa/-se Dilek - Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var Mıdır?". *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, TDK Yayınları, 160-167.
- Matthews, P. H. (1981). *Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sarıbaş, T. (2001). Nesnellik Öznellik İkileminde Biçembilim ve Düzyazı Çözümlemesi için Bir Yöntem: Sabahattin Ali'nin 'Kağı' Adlı Öyküsü. *Dilbilim ve Uygulamaları*, S. 2, 81-95.
- Sowinski, B. (1991). *Stilistik*. Stiltheorien und Stilanalysen. Stuttgart: Metzler.
- Toparlı, R.-Argunşah, M. (2018). *Mu'inü'l-Mürîd*. Ankara: TDK Yayınları.
- Trask, R. L. (1993). *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London-New York: Routledge.
- Tutaş, N. (2006). Yazınsal Metinlerde Biçembilimsel İnceleme. *Littera Edebiyat Yazıları*, Ankara Hacette Üniversitesi Yayınları, (haz.) Cengiz Erdem, C. 19, 169-180.
- Vardar, B. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Yayınları.
- Verdonk, P. (2001). *Stylistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Yıldız, C. (1991). *Üslup ve Üslup İnceleme Metotları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.